

Pagulastudengist Taani arhivaariks

VIII

Vello Helk

Tööst Taani ajaloo seltsides ja muust kõrvaltegevusest

Kui ma 1970. a. sain ülemarhivaari asetäitjaks, tahtsin loobuda arhiivindusajakirja Arkiv peatoimetaja kohast, sest seda väljaannet pidid toimetama harilikud arhivaarid, mitte nende ülemused. Minu kolleegid-arhivaarid väitsid, et ma pole ametlikult veel ülemus, vaid ainult ülemuseameti kohusetäitja, nii et mul pole vaja tagasi astuda. Nii jäin peatoimetajaks edasi, aga kui mind 1972. a. 4. osakonna ülemarhivaariks nimetati, lahkusin loomulikult toimetusest. Mu tegevusaeg polnud kuigi pikaajaline, ametlikult ligi kolm aastat, mitteametlikult mõni aasta kauem, kuna olin juba varem oma kolleegi Franki toimetustöös abistanud.

Olen varem maininud oma tegevust Taani Ajaloo Allikate Väljaandmise Seltsis (*Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie*). Sain selle liikmeks 1969. a., kui tegin ettepaneku avaldada Kopenhaageni ülikooli senati (konsistoriumi) vanimad säilinud protokollid (1599–1618). Seesuguseid väljaandeid oli juba nii Rootsis kui ka Soomes, ja Taanis võidi kümne aasta pärast pühitseda Kopenhaageni ülikooli asutamise 500 aasta juubelit.

Mainitud selts on asutatud 1877. a. Liikmeskond koosneb aktiivsetest publitseerijatest, aga tegevus on olnud üsna tagasihoidlik. Kui mõne ajaloolise allika publitseerimise ettepanek oli aastapeakoosolekul heaks kiidetud, sai väljaandja endale abiks ja toeks kaks kolleegi, kes tema tööd juhendasid ja vajadusel korrigeerisid. Esmajoones oli aga publitseerimiseks vaja majanduslikku toetust – alles selle saavutamisel sai väljaandmisest asja. Juhatuse peaülesanne

oli vajalike palvekirjade koostamine ja tööde trükkimise eest hoolitsemine.

Minu kolleeg Sune Dalgård oli aastaid olnud seltsi sekretär ja sai 1966. a. esimeheks. Ta oli ideerikas mees, väga põhjalik ja täpne. Nüüd katsus ta luua seltsile kindlama põhialuse, nimelt pidada püsiva toetuse varal ülal kontorit, mis korraldaks praktilisi asju: kirjavahetust, arvepidamist, reklaami ja raamatute otsest ekspedeerimist. Sellega seoses kavatseti palgata ametisse publitseerijad, kes said kogu oma tööjõu pühendada sellele tegevusele. Seni oli kõike tehtud oma päevatöö kõrvalt.

Esimeseks selliseks väljaandjaks oli minu endine ülemus Rise Hansen, kes kolme aasta jooksul kohustus publitseerima ühe kõite ajalooallikaid Taani riiginõukogu ja seisustekogude ajaloo kohta ajavahemikul 1651–1653. Ta sai selle ülesande 1967. a. – pärast lahkumist ülemarhivaari kohalt. Pärast nimetatud publikatsiooni edukat lõpetamist oli tal ajalooallikate väljaandmise alal loota püsivamat tööd.

Esitasin oma publitseerimisetpaneku 1969. a. ja sain seltsi liikmeks. Kohe esimesel peakoosolekul valiti mind juhatusse. Suurem osa seltsi liikmeid olid vanemad ajaloolased, paljud juba pensionil, kes küll käisid aasta-üldkoosolekutel ja kritiseerisid juhatuse tegevust, aga takistasid tihti peale nooremate teadlaste liikmeksvalimist. Minu juhatusse valimisel kasutas Dalgård võimalust selle noorendamiseks. Sain endale laekuri ameti. Kolmandaks juhatuse liikmeks oli Kopenhaageni ülikooli keskajaloo professor Niels Skyum-Nielsen, kes oli küll nime poolest sekretär, aga palju tema tööst lasus tegelikult esimehe õlgadel.

Skyum-Nielsen oli väga huvitatud Taani ja Eesti suhetest keskajal ja küsis minult tihti nõu oma uurimistulemuste kohta. Tema katsus tõestada, et taanlaste osatähtsus tolleaegse Eestimaa halduses oli suurem, kui baltisaksa ajaloolased seda arvasid, sest need püüdsid rõhutada sakslaste panust. Aitasin tal kord koostada ülikooli lõpueksami-ülesandeid, mis käsitlesid just Taani haldust Eesti alal.

Meil oli sujuv koostöö. Laekurina töötasin iseseisvalt ja andsin juhatuse koosolekutel sellest aru. Saime üürida kontoriruumid, kus töötasid raamatupidaja ja raamatute ekspedeerija. Koostas raamatupidamise andmete põhjal revisjoni- ja haldusinstituudi abiga aastaaruanded üldkoosoleku esitamiseks.

Allikate publitseerimine ei olnud tulus töö, kulud neelasid kõik toetused. Sellepärast pidime leidma lisisissetuleku allikaid. Dalgårdi initsia-

tiivil hakkasime välja andma kordustrukke vanematest, juba ammu läbi müüdnud ajaloolistest uurimustest ja allikaväljaannetest. Need andsid puhastust, mida saime kasutada teiste kavade realiseerimiseks. Nimelt oli Dalgårdil veel suurejoonelise plaan – anda mikrokaartidel välja originaalallikaid ja mõni suurem põhiline ajalooteos. Ta oli väga põhjalik mees, tahtis kõike tehniliselt uurida ja lasi sellepärast enne nende plaanide teostamist fotograferida palju proove, millest ta siis parimad välja valis. See oli aga üsna aegavõttev ja kulukas menetlus.

Katsusime ka nooremaid ajaloolasi endaga kaasa tõmmata, aga kahjuks oli meil liiga palju vanu liikmeid, kes jätkuvalt kahtlesid nooremate võimetes ja hääletasid nende seltsi liikmeks võtmise vastu. Olime sellise hoiaku üle nõrdinud, sest järelkasvu oli tõesti vaja.

Et mul oli juhatusliikmena üsna palju tege- mist, siis ei edenenud mu publitseerimistepa- neku realiseerimine kuigi ruttu. Alles paari aasta pärast oli senati vanimate protokollide käsikiri valmis ja saime trükikodade pakkumiste põhjal välja arvutada summa, mida meile publitseeri- miseks vaja oli. Saatsime vastava taotluse Taani Humanitaarteaduste Uurimisfondile (*Dansk Humanistisk Forskningsfond*).

Too fond oli seni meie initsiatiive kõigiti toetanud ja peale iga-aastase üldtoetuse andnud toetusi ka üksikväljaannete trükkimiseks. Vahe- peal aga oli tekkinud teatavaid raskusi, sest Rise Hansen ei saanud kolme aasta jooksul oma üles- andega valmis. Ta kogus nii palju allikmaterjali, et need ei mahtunud ettenähtud raamidesse ära. Nii ei saanud me enam tema töö jätkamist moti- veerida, vaid ta läks tagasi arhivaariks, jätkates oma igapäevase töö kõrval allikaväljaande trü- kikäsikirja ettevalmistamist. Mõne aasta saime talle ülejääkidest väikest honorari maksta, aga viimase osa tööst pidi ta tegema tasuta. Tema publikatsioon ilmus alles 1975. a.: plaanitud ühe kõite asemel kaks – kokku üle 1000 lehekülje. Sellega oli ta ületanud kõik piirid ja muutnud väljaande nii kulukaks, et meil polnud enam väljavaateid eksperimendi jätkamiseks. Samal ajal oli fondi liikmeskond vahetunud; sinna nimetati ajaloo esindajate hulka minu endine Århusi ülemus Vagn Dybdahl. Majandusarhiiv oli 1962. a. saanud iseseisvaks ja Dybdahlil oli nüüd ülemarhivaari tiitel. Dybdahl ei sallinud Dalgårdi ja Dalgård ei pidanud lugu Dybdahlist – nad olid vastandliku iseloomuga isikud.

Tunnetasime kohe uurimisfondi hoiaku muutumist. Kui varem oli meie seltsi tööd tunnustatud ja motiveeritud toetussoovid alati

rahuldatud, siis nüüd hakati asjaajamist venita- ma. Meilt nõuti lisaandmeid, koguni teatavaid muudatusi. Dybdahlile ei meeldinud ka meie kordustrukid, millega teenisime lisaraha. Nen- dega oli lugu nii, et esimestel väljaannetel oli küll hea minek, aga siis kordustrukide valik kahanes ja pidime arvestama seda, et see sissetuleku- allikas kuivab aegamööda kokku ja muutume veelgi enam sõltuvaks uurimisfondi ja teiste teadusfondide toetusest. Just sel ajajärgul sain oma publikatsiooni eeltöödega valmis ja selts võis taotleda trükitoetust. Meie palvele saime aga vastupidiselt tavale kohe eitava vastuse.

Kui ma hiljem ühel koosviibimisel Dybdahli kohtasin, tõmbas ta mind kõrvale ja ütles usal- duslikult, et toetusest keeldumine ei olnud minu vastu sihitud – see olevat olnud põhimõtteline küsimus. Tookord ei olnud ma selle otsusega rahul, aga pikas perspektiivis tuli see mulle kasuks, sest sain koondada oma tähelepanu teistele uurimisteamadele. Kui oleksin hakanud neid protokolle publitseerima, oleksin vaevalt muuks tööks aega leidnud.

Kuna minust aktiivset väljaandjat ei saanud, siis võisin seda asjaolu kasutada ettekäändena seltsi juhatusest lahkumiseks. Töö juhatuses oli algul huvitav, aga kippus aegamööda jääma üks- luiseks. Pidasin vastu kuus aastat – 1975. a. üld- koosolekul teatasin oma lahkumisotsusest. Olin Dalgårdi sellest ette informeerinud, nii et ta sai kokkuleppele ühe teise noorema seltsiliikmega, kes võttis laekurikohused enda peale.

Olen varem maininud Dalgårdi ja minu vahekorda ülemarhivaaride nõukogus, kus ta kohtles mind konkurendina. Seltsi juhatuses oli ta kõigiti vastutulelik ja abivalmis – justnagu hoopis teine isik. Ta oli väga intelligentne, seal- juures väga põhjalik, mistõttu tema plaanide teokstegemine nõudis palju aega. Ta oli väga huvitatud tehnilistest küsimustest. Näiteks oli ta kaua eksperimenteerinud uute, ilma metallita arhiivikartongidega. Ta oleks võib-olla veelgi eksperimenteerimist jätkanud, aga siis hakkas 2. osakond neid kartongkarpe praktiliselt kas-utama. Nüüd on need saanud standardseks arhiivimaterjalide pakkimisvahendiks.

Dalgårdi ja minu vahekord oli alati asjalik. Eespool mainitud sekretariaadiametnik Magda Dalgård oli tema abikaasa – palju otsekohesema ja lihtsama käitumisega. Temaga sain ma oma pikkadel sekretariaadi-aastatel hästi läbi. Ta hoidis aga oma töö ja eraelu lahus – oma mehest harilikult ei rääkinud.

Ajalooallikate publitseerimise seltsi kontoris vahendasime ja ekspedeerisime veel kahe teise

selti väljaandeid, nimelt Agraarajaloo Seltsi (*Landbohistorisk Selskab*) ja Taani Kuningliku Isamaa Ajaloo Seltsi (*Det kongelige Selskab for Fædrelandets Historie*) publikatsioonide. Viimane on vana auväärne 1745. a. asutatud selts, mis valib oma liikmed balloteerimise teel. Selts peab istungeid Taani Teaduste Akadeemia ruumes. Mind valiti seltsi liikmeks 1977. a. Kogesin siis selle liikmeskonna elitaarsust: tihti ei loetud esitatud kandidaate küllalt erudeerituks. See kehtis minu üllatuseks isegi mõnede professorite ja teiste tähtsate ametikandjate kohta (nende hulgas oli ka Vagn Dybdahl), kes valiti harilikult peaaegu igal pool automaatselt liikmeks.

Samal aastal, kui sain selle seltsi liikmeks, valiti mind arhivaaride poolt uurimisraportite järelevalve komisjoni liikmeks. Arhivaaridel oli määratud teadustööks 2/5 tööajast, mida võis siis kasutada oma äranägemise järgi. Vältimaks kuritarvitamist, hakkas Riigiarhiiv nõudma aruandeid selle aja kasutamise kohta. Need tuli aasta lõpul esitada kaheliikmelisele arhivaaride poolt valitud komisjonile. Selle üks liige oli Riigiarhiivist, teine maa-arhiividest. Komisjonil tuli enne riigiarhivaarile esitamist raportid läbi vaadata, nende sisu hinnata ja juhtida sealjuures tähelepanu nende nõrkustele ja puudustele. Et arhivaarid valisid minu kui ülemuse oma esindajaks, oli jälle usaldusavalduse tundemärk. Nad arvasid nähtavasti, et olen suuteline neid juhendada. Püüdsin seda ka teha, tihtipeale nõrgematele raportite uusi formuleeringuid ja täiendusi esitades. Lugesin oma peaaegu varem teinud arhiivinduse ajakirja peatoimetajana.

Viimasena tahaksin mainida oma osalemist Taani Ajaloouurimise Ühiskomitees (*Fællesudvalget for historisk Forskning*). See asutati taani nooremate ajaloolaste initsiatiivil. Riigiarhiivist mängis seal tähtsat osa arhivaar Erik Stig Jørgensen. Komitee eesmärgiks oli ajaloo-uurimise koordineerimine ja informatsiooni vahetamine. 1969. a. leidis Odenses aset taani ajaloolaste kokkutulek, kus arutati ühiseid probleeme. Hiljem pidas see komitee, kus ma esindasin Riigiarhiivi uurijaid, veel mitmeid koosolekuid, aga mõne aasta jooksul hääbus ettevõtmine varjusurma. Ajaloolased olid liiga individualistlikult häälestatud ja tunnetasid seda initsiatiivi surveabinõuna, kuigi komitee tegelik eesmärk oli ajaloolasi abistada ja vabastada nad liigest tööst, samuti kokku viia ühiste huvidega uurijaid.

Püüdsin aidata neid taanlasi, kes tegelesid

Eestit puudutavate teemadega. Nende hulgas oli Knud Rasmussen – kuni 1969. a. minu kolleeg Riigiarhiivis. Siis siirdus ta lektoriks Kopenhaageni ülikooli slavistika instituudi juurde. Ta oli õppinud ka vene keelt ning valinud oma uurimisteenaks Taani ja Venemaa suhted 16. sajandil, eriti Liivimaa probleemid. Ta oli olnud keeleõppimise eesmärgil lühemat aega Moskvas – just nagu minu teine kolleeg Sigurd Rambusch. Hiljem esindasid nad mõlemad Taani Riigiarhiivi arhiivifilmide vahetusküsimuste lahendamisel. Mõlemad olid siis Moskvas, kus Rasmussen püüdis saavutada ligipääsu dokumentidele, mis valgustasid Venemaa tookordseid huviseid Liivimaal. Seda talle aga ei võimaldatud, sest olevat tegemist Venemaa siseasjadega! Ta sai siiski kaudselt ühte ja teist kasutada. 1973. a. kaitses ta Kopenhaagenis oma doktoritööd “Die livländische Krise 1554–61” (“Liivimaa kriis 1554–61”), mis oli rajatud põhiliselt taani allikatele. Sel puhul võtsin sõna oponentina *ex auditorio* ja juhtisin tähelepanu üsna rohketele puudustele ja eksitustele, nii vormiliselt kui ka sisuliselt. Välismaa uurijatel on alati olnud raske mõista meie ala komplitseeritud probleeme – nii poliitiliselt kui ka geograafiliselt. Kui Rasmussen 1978. a. publitseeris Taani diplomaadi Jacob Ulfeldti kirjelduse oma reisist Moskvasse, mis toimus 1578. a. läbi Saaremaa ja Eesti mandriala, olin talle nõuandjaks.¹

Reisialbumite uurimistöö

Minu uueks teaduslikuks huvialaks sai reisialbumite uurimine. Reisi- või mälestusalbumite komme tekkis Wittenbergi ülikoolis 16. sajandi keskpaiku ja levis kiiresti – eriti protestantlikus Euroopas. Tollal reisisid noored üliõpilased hariduse täiendamise eesmärgil tihtipeale välismaale. Siis oli reisipaunas väike album, mille lehekülgedele reisi jooksul kogunes reisisaaklaste, kaasüliõpilaste, professorite ja teekonnal kohatud tuntumate isikute sissekandeid. 17. sajandi lõpul hakkasid need albumid moest kaduma, aga 18. sajandi keskel tekkis uus hiilgeaeg, mis kestis sajandi lõpuni. Aegamööda see komme labastus ja võeti üle ka teiste ühiskonnakihtide poolt. Albumist sai tihti noorte leerikink – arengu tulemuseks oli salmik või autograafide kogu. Vanemad albumid on aga kultuuriloolise väärtusega. Nende kaudu võib kindlaks teha omanike reiseitee kulgemise ja tutvuda nende lävimisringkonnaga.

¹ Vt. V. Helk. Taani kuninga saatkonna Moskva reis läbi Eesti 1578. aastal. – *Tuna* 2001, nr. 2, lk. 24–30.

Need albumid on oma sisu tõttu rahvusvahelised allikad ning neid leidub paljudes raamatukogudes, muuseumides ja arhiivides. Olin kasutanud mõnda neist oma käsitlustes vastureformatsioonist, aga nüüd hakkasin neid süstemaatiliselt uurima. Esmalt töötasin läbi Kuninglikus Raamatukogus leiduvad arvukad reisialbumid ja avaldasin nende kohta ülevaated, mis ilmusid raamatukogu aastaraamatus "Fund og Forskning" ("Leid ja uurimine") ajavahemikul 1974–1980. Viimasel aastal anti need riigibibliotekaar Palle Birkelundi soovil välja eriraamatuna.

Paralleelselt Taanis leiduvate albumite läbitöötamisega võtsin ette reise, et leida neid mujalt. Nii käisin Rootsis, aga eriti Saksamaal, kus on suured albumikogud Hamburgis, Wolfenbüttelis, Nürnbergis, Stuttgartis, Frankfurtis ja Münchenis. Olin nende jahil ka Austrias, eriti heade tulemustega Viinis, kus sain abi professor Walter Leitschilt. Leidsin nii mõnegi huvitava albumi ka Linzis, Salzburgis ja Grazis. Šveitsis külastasin Baselit, Zürichit, Berni, Luzerni ja Solothurni. Poikasin peateedest kõrvale ja käisin ühel suvel koos perega Liechtensteinis tutvumas kohaliku vürsti raamatukogus leiduvate albumitega. Hollandis töötasin esiteks läbi Haagi Rahvusraamatukogu albumite kogu. Seal anti mulle hoidlasse kaasa üks teenistuja, kes tõi mulle kätte vajalikud materjalid kohapeal kasutamiseks. Hiljem töötasin läbi albumitekogud Amsterdamis ja Leidenis.

Sooritasin need reisid tihti oma suvepuhkuse või Göttingeni Balti ajaloolaste päevade ajal. Göttingenis leiduvad albumid ei jäänud mul loomulikult kahe silma vahele. Siin käies külastasin näiteks 1971. a. Wiesbadeni ja tegin eespool mainitud reisi Haagi, 1974. a. olin Detmoldis, Bremenis ja Hamburgis. Sama aasta septembris sain Taani Humanitaarteaduste Uurimisfondist toetuse reisialbumite uurimiseks Londonis ja Oxfordis. Sõitsin laevaga "Dana Regina" (mis hiljem "Nord-Estonia" nime all Stockholmi ja Tallinna vahel ühendust pidas) üle tormise Põhjamere Harwichi ja sealt rongiga Londonisse. Siis oli mul kaks nädalat pingelist tööd Briti Raamatukogu (*The British Library*, varem *British Museum*) käsikirjade osakonnas. Tollal kontrolliti pommikartuse tõttu igal pool nii portfelle kui ka kilekotte. Mind võttis käsikirjade osakonnas vastu sõbralik india päritolu naisbibliotekaar, kellele sain selgeks teha, et ma tahan kasutada päevas rohkem, kui määratud norm ette näeb – 12 käsikirja, sest reisialbumid on väga ebaühtlase mahuga. Mõnikord sisaldavad nad ainult paar

nime, teinekord mitusada, aga seda ei tea kunagi ette. Kõige suuremaks üllatuseks oli ooteruumis kohata oma vana sõpra Tage Kaarstedi, kes oli siin samuti uurimise eesmärgil. Tema tundis hästi Londonit ja tutvustas mulle hiljem linna – käisime ka Sohos õhtusöögil.

Käsikirjade jaoks oli Briti Raamatukogus kaks lugemissaali. Ei tohtinud kasutada pastapliiatsit, vaid ainult täitesulepead. Kõitmata materjalide kasutajate jaoks olid reserveeritud esimesed töölaud, kus külastajatel silma peal hoiti. Seal istus Tage ning uuris Taani ja Inglise poliitikute kirjavahetust Esimese maailmasõja ajal. Mina istusin natuke tagapool. Käte anti mulle algul kolm käsikirja korraga, hiljem aga kuus, sest nähti, et mul edenes nende läbitöötamine kiiresti. Kui käsikirjas (albumis) oli illustratsioone, pidin minema teise lugemisruumi, kus tohtis kasutada ainult pliiaatsit.

Leidsin ka kohalike eestlaste kooskäimise koha – Londoni Eesti Maja Kensingtoni kandis. Käisin seal kolm korda, sain küll eesti keelt rääkida, aga erilist kontakti ei saavutanud. Seal oli üks kena vanem daam: Salme Pruuden, kes töötas Briti Muuseumis, kus ta tegi ülevaadet Eesti kohta käivast kirjandusest. Londonis oli elanud ka kirjanik Gert Helbemäe, kes oli aga paar kuud tagasi surnud. Seejärel tekkis Londoni eestlastel tõsiseid probleeme kohaliku Eesti lehe, Eesti Hääle väljaandmisega. Selle ülesande võttis enda peale Väino Pärtel, kes lehe tarvis tegi minuga väikese vestluse.

Hommikuti sain hotellis inglise kombel kõhu korralikult täis süüa, kuna serveriti rohkem, kui süda soovis ja kõht kannatas: praetud muna peekoniga, suitsukala ja muid roogi, nii et lõunaeineks jätkus ühest itaalia pizzast lähedases kiirsööklas. Pärast päevast pingelist tööd kulus ära korralik õhtusöök, mida üksi olles nautisin kõige paremini ühes itaalia restoranis – seda kõõki tundsin juba oma Rooma-ajast.

Sel kombel läks aeg kiiresti. Nädala lõpul sain natuke rohkem linna näha, jalutasin Hyde Park'is ja imetlesin kuninganna paleed, käisin ka peaministri ukse juures vaatamas kuulsat silti "Downing Street 10". Westminster Abbey mulle ei imponeerinud, oli liiga palju rahvast ja asju täis, rohkem laada moodi. Sõitsin ringi kahekordsete bussidega ja allmaaraudteega, nii sain ka teisi linnaosi näha.

Jõudsin kõik reisialbumid paari nädala jooksul läbi vaadata. Ülejäänud aega kasutasin Oxfordi külastamiseks. Sinna viis mind rong. Jaamast jalutasin kohe suurimasse ja vanimasse raamatukokku: *The Bodleian Library*. Teadsin, et

seal leiduvad mõned albumid. See oli ajalooline koht ja ümbrus, millest varem olin lugenud – nüüd sain seda oma silmaga näha. Eesruumis täitsin soovivaalduse käsikirjade kasutamiseks. Mulle anti kasutamisereeglid, mis paluti ette lugeda. Olin natuke üllatunud, kuid täitsin selle palve ja sain siis soovitud sissepääsu- ja kasutamisoa. Võib-olla polegi see komme nii rumal? Mõni heidab reeglitele ainult põgusa pilgu, aga sel kombel võib kindel olla, et kasutaja on neid lugenud ega saa end hiljem teadmatusesga vabandada.

Selles raamatukogus oli ainult neli-viis albumit, mille läbitöötamine ei võtnud kaua aega. Sain istekoha raamaturiulite vahele, kus olid vanad foliandid, mõned kettidega kinni pandud, et neid ei saaks sealt eemaldada. Olin seda varem Viinis näinud. Pärast raamatukogu külastamist jäi mul veel aega üle, kasutasin seda akadeemiliste elamurajooniga tutvumiseks. Oxfordis oli aastasadu enne mind käinud taani ja norra üliõpilasi, aga ka tarkusehimulisi noorukeid Liivi- ja Eestimaalt, kellest nii mõnigi oli oma nime jäädvustanud minu poolt läbi vaadatud reisialbumites ja The Bodleian Library kasutajate protokollides. Nüüd oli neile lisaks tulnud veel üks nimi – kas see ütleb midagi tulevastele uurijatele?

Oma uurimisreisil sain kontakti teiste uurijatega. Kuninglik Raamatukogu saatis välismaa reisialbumite uurijad minu juurde. Näiteks otsin mind üles Uppsala ülikooli raamatukogu bibliotekaar Åke Davidsson, kellega mul tekis kestev koostöö. Neid huvilisi oli ka mujal – professor Leonard Forster Cambridge´is ja dr. Wolfgang Milde Wolfenbüttelis. Erialalised huvid olid ungari päritolu dr. George Gömöri Cambridge´is ja kapten Erik Wiklandil Kivikis Lõuna-Rootsis. Esimene neist oli huvitatud ungarlaste sissekannetest, teine muusikute pühendustest 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi algul. Nad reisisid ka ise Euroopas reisialbumite jahil ringi ning andsid mulle häid lisaandmeid maade ja linnade kohta, mida ma ise ei olnud külastanud. See kehtib eriti tookordsete raudse eesriide taguste maade kohta, nagu Poola ja Ungari, aga mõlemad uurijad saatsid mulle andmeid ka Pariisist. Niihästi professor Forster kui ka dr. Gömöri informeerisid mind Cambridge´is leiduvatest albumitest.

Kogusin oma reisidel skandinaavlaste sissekandeid perioodist 17. sajandi lõpuni, 18. sajandist aga ainult taanlaste, norralaste ja schleswig-holsteinlaste omi, samuti võõraste külastajate sissekandeid nende riigis. Hoidsin silma peal ka eesti-, liivi- ja kuramaalastel ning märkisin üles seda piirkonda külastanud võõraste nimed. Neist kõigist tellisin kas mikrofilme või fotokoopiaid. Filmidest lasin teha koopiaid, nii et mul kogunes aja jooksul väga ulatuslik kogu reisialbumite sissekandeid.

Minu uurimuste tulemusi – sissekannete mosaiikkivikesi – said kasutada mitmed uurijad oma teadustööde täiendamiseks. Näiteks sain kontakti dr. Dieter Lohmeieriga Kielis ja dr. Herbert Bluhmiga Braunschweigis. Nende kaudu sain tuttavaks barokkajastu kirjandusloo uurijatega, eriti Wolfenbüttelis. Ühe albumi sissekande põhjal sain tõestada kirjanik Martin Opitzi viibimist Taanis 1621. a.² Et olin albumeid laiahaardeliselt uurinud, küsiti mult tihti nõu. Mind loeti Euroopas selle uurimissuuna pioneeride hulka. 1978. a. korraldas Hertsoq Augusti nimeline Wolfenbütteli raamatukogu sümposiumi teemal “Stambbücher als kulturhistorische Quellen” (“Reisialbumid kultuurlooliste allikatenä”). Loomulikult kutsuti mind selles osalema, aga olin siis just Ameerika-reisil. Sümposiumil tõsteti minu panust korduvalt esile. Hiljem publitseeritud ettekandekogumikus on dr. Dieter Lohmeier pühendanud mulle oma artikli Paul Mothi reisialbumi kohta.³

Reisialbumite sissekannete ajalooväärtust sain näidata pikemas ülevaates “Dänische Romreisen von der Reformation bis zum Absolutismus” (“Taanlaste Rooma-reisid reformatsioonist kuni absolutismini”), mis ilmus 1971. a. direktor Per Krarupi lahkel vahendusel Rooma Taani Instituudi väljaandes “Analecta Romana”. Sellega valmistasin ette oma põhiuurimust: taanlaste ja norralaste õppereisidest Euroopas ajavahemikul 1536–1813.

Avaldasin Taani ajakirjades korduvalt artikleid üksikute minu poolt välismaal leitud Taani või Taanit hõlmavate reisialbumite kohta. 1972. a. algul pidasin Lundis Lõuna-Rootsi teadushuvilistele kaasmaalastele ettekande Balti üliõpilaste välismaareisidest ja võõramaalaste külastusreisidest Baltimaadel – 16.–18. sajandi reisialbumite valgusel. Olin kogunud terve rea

² Martin Opitz in Dänemark. – Wolfenbütteler Barock-Nachrichten 1978, nr. 5, lk. 143–150.

³ D. Lohmeier, Gelehrtenleben des Späthumanismus im Spiegel des Stammbuchs. Die Stammbücher des Paul Moth aus Flensburg (Stammbücher als kulturhistorische Quellen. Herausgegeben von Jörg-Ulrich Fechner. – Wolfenbütteler Forschungen, Band 11, München, 1981, lk. 181–196).

eesti- ja läti keelseid sissekandeid, vanim 1582. aastast. Eestikeelsete sissekannete kohta kirjutasin mitu artiklit Tulumullas – esimese 1973. a., millele järgnesid aja jooksul uute leidude puhul täiendavad artiklid.⁴ Läti keelsetest oli huvitatud Karlis Drāviņš Lundis, kes tollal andis välja Läti kultuuriajakirja “Ceļi”. Selles ilmus minu esimene artikkel läti keelsete sissekannete kohta 1972. a. Ka sellele leidsin hiljem lisa ja publitseerisin aeg-ajalt oma uusleide samas ajakirjas.⁵

Mul avanes võimalus avaldada ka mujal andmeid baltimaalaste albumite kohta. Olin Göttingenis tundma õppinud endist tartlast dr. Roland Seeberg-Elverfeldti, kes juhatas Bonni pressiarhiivi ja samal ajal toimetas ajakirja Ostdeutsche Familienkunde, kus ta pakkus mullegi võimalust baltiaineliste artiklite avaldamiseks. Olin aja jooksul tutvunud üsna paljude albumitega, mille omanikud olid pärit Eesti-, Liivi- või Kuramaalt, samuti kasutanud albumeid, mille omanikud olid seal reisinud. Sellest kujunes pikem artikkel, mis ilmus 1976. a., läbi kolme ajakirjanumbri.⁶

Raudse eesriide tagant ja USA-st hankisin lisamaterjale kirja teel. Kodumaal leiduvatest albumitest sain mikrofilme, niihästi Tallinnast kui ka Tartust. Tartu Ülikooli Raamatukogu saatis mulle koguni filme Leningradi Teaduste Akadeemia Raamatukogus talletatud albumitest. Riiast õnnestus mul saada mikrofilme Läti Rahvusraamatukogust, ent keskarhiivi poole pöördumisel sain Moskvas eitava vastuse. Väga vastutulelikud olid Poola raamatukogud. Sain niiviisi mitu mikrofilmi Gdanski Teaduste Akadeemia Raamatukogust (endine Danzigi linnaraamatukogu) ja ka Varssavist. Ida-Saksamaalt hankisin samuti mikrofilme, aga mul polnud kahjuks võimalik läbi töötada Weimaris leiduvaid rohkearvulisi reisialbumeid. Tutvusin ka varasema kirjandusega reisialbumite kohta, kus käsitleti nii mõndagi käsikirja, mis oli sõjakeerises hävinud või kaduma läinud. Sellega olin rajanud põhialuse oma uurimistöele, mille viisin suurelt osalt lõpule järgneval perioodil.

Tartu jesuiitide ajaloo uurimine

Mul oli tasumata oma vana võlg Vatikanile. Olin omal ajal saanud stipendiumi Eesti poolaegse ajaloo uurimiseks, aga olin eelistanud kirjutada ennekõike oma allikaleidude põhjal väitekirja vastureformatsioonist Põhjamaades, kus Eestil oli üsna tagasihoidlik koht. Ma polnud oma kohustust siiski unustanud, aga mul puudus vahepeal ajend selle täitmiseks. Vello Salo oli 1966. a. saadetud õppejõuks ühe katoliku preestrite seminarini juurde Mosulis (Iraagis). Kolme aasta pärast tuli ta tagasi Rooma, kus hakkas agarasti tegutsema. Ta oli juba 1962. a. asutanud oma väikese kirjastuse “Maarjamaa”, kus ta nüüd andis välja taskuraamatuid. Esimesena ilmus 1971. a. valik Pascali mõtteid, tõlgitud Fanny Siversi poolt. Teisena tahtis ta välja anda Possevino 1585. a. kirja Mantova hertsoginnale – itaalia keeles koos eestikeelse tõlkega.

Ühel puhkusereisil 1973. aastal koos Anne-Marie ja Unoga külastasime teda Itaalias, kui ta oli kolinud Roomast Frascatisse, kus oli rahulikum elu. Tema kaudu saime kontakti kohaliku rahvaga, kellega tal olid head suhted. Ta ei väsinud kunagi Eestit tutvustamast – isegi taksoga sõites rääkis ta juhiga Eestist ja meie kodumaa kurvast saatuses.

Kirjutasin Possevino kirja väljaandele sisesejuhatuse. See väike raamat ilmuski 1973. a. “Maarjamaa” taskuraamatuna nr. 2. Vello Salo käis tihtipeale suvel Soomes ja peatus läbisõidul meie pool. Ta õhutas mind tööle ja mul hakkas Tartu jesuiitide ajaloo kirjutamine edenema. Olin täielikus tööhoos, kui Vello Salo 1975. a. Kanadasse siirdus, kus ta sai Torontos püsiva töökoha.

Sain lisaergutust, kui 1971. a. ilmus Eesti ajakirjas Keel ja Kirjandus Enn Tarveli artikkel “Gymnasium Derpatense 1583–1625”. Samal aastal pöördus minu poole üks noorem kodumaa ajaloolane – Jüri Kivimäe, kes oli olnud huvitatud jesuiitidest Tartus ja kirjutanud nende kohta ülikoolis õppides diplomitöö. Talle ei võimal-

⁴ Album amicorum. Reisialbumitest ja nende eestikeelsetest sissekannetest (Tulumuld XXIV, 1973, lk. 141–150, 205–211; XXV, 1974, lk. 24–29); Album amicorum II (sama, XXVI, 1975, lk. 27–31); Album amicorum III (sama, XXVII, 1977, lk. 150–154); Album amicorum IV (sama, XXIX, 1978, lk. 140–143); Album amicorum V, sama, XXXVIII, 1987, lk. 31–32).

⁵ Einige Stammbucheintragungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert in lettischer Sprache (Ceļi XV, Lund, 1972, lk. 16–24); Weitere Stammbucheintragungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert in lettischer Sprache (sama, XVI, Lund, 1977, lk. 35–50); Lettische Eintragungen im Stammbuch Johann Conrad Arnold (sama, XVII, Lund, 1979, lk. 90–96);

⁶ Baltische Stammbücher und Alben mit Eintragungen aus dem Baltenland vor 1800 (Ostdeutsche Familienkunde, Bd. 7, 24. Jg., 1976, lk. 265–273, 329–336, 377–385).

Frascatis koos Vello Salo ja Unoga (oktoobris 1973).

datud aga pärast Tallinna Teaduste Akadeemia juurde siirdumist seda tööd jätkata, sest see oli keelatud teema. Tema tegevusalaks sai hoopis Narva kaubandus. Tal oli aga siiski suur huvi jesuiitide vastu ja meil tekkis kasulik kirjavaheutus, mille kaudu oli meil võimalik nii mõndagi probleemi põhjalikult arutada.

Minu Stockholmi sõber Evald Blumfeldt oli Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis esimees. Tema soovil pidasin 1974. a. detsembri algul Tartu ülikooli aastapäeva aktusel Stockholmis ettekande jesuiitidest poolaagesses Tartus ja nende suhtumisest eestlastesse. See toimus kohaliku kaubandusülikooli aulas, umbes 120-pealise osavõtjaskonnaga – kena pidulik koosviibimine.

Minu töö lõpetamist takistas Eesti allikate puudumine. Oli vaja kasutada Tartu raeprotokolle, mis sisaldavad andmeid konfliktidest jesuiitidega Poola ajal. See küsimus lahenes hiljem õnnelikult. Siin aitas mind ajalohuviline geograaf Leo Tiik, kes mulle kohaliku keskarhiivi kaudu hankis mikrofilmid nendest lehekülgedest raeprotokollides, kus oli juttu jesuiitidest. Neist

sain oma töö jaoks palju täiendavaid andmeid.

Eelistasin kirjutada saksa keeles. Siin sain lahket abi dr. Hellmuth Weissilt Marburgis, kes võttis enda peale minu käsikirja keelilise korrektuuri. Olin paar päeva tema ja ta abikaasa juures nende kodus Marburgis. Töötasime minu käsikirja päris põhjalikult läbi. Ta parandas mu keelt ja juhtis tähelepanu stiililistele ja sisulistele vääratustele. Selle külastuse ajal viis ta mind kord ühte kohalikkude apteeki, mille omanikuks oli minu kooliõde Võrust (neiunimega Torop, saksa nimi võis olla Müller, täpselt enam ei mäleta). Ta oli sõja ajal abiellunud ühe sakslasega, kes võttis pärast sõda Marburgis üle oma vanemate apteegi, aga peatselt suri. Apteegi päris ta lesk, kes minuga rääkides eelistas saksa keelt.

Viimaseks probleemiks oli trükkimise finantseerimine. Oli ju küsitav, kas Taani teadusfondid tahavad toetada selleteemalise käsikirja trükkimist. Siin tuli mulle appi mu vana sõber, Odense ülikooli ajaloo professor Tage Kaarsted, kes hankis vajaliku summa oma ülikooli publikatsioonifondist, nii et mu Tartu jesuiitide ajalugu (“Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625”) ilmus 1977. a. Odense ülikooli kirjastuse sarjas “Odense University Studies in History and Social Sciences” (nr. 44).

Reageeringuid oli mitut laadi. USA ajalehes Eesti Päevaleht nimetas Edgar V. Saks 1978. a. mu teost eestlasi alahindavaks uurimuseks, sest ma olevat iseloomustanud eesti talupoegi kui madala haridustasemega inimesi, kes ei osanud lugeda ega kirjutada. Minu tsitaadid olid võetud jesuiitide aruannetest – vaevalt eelneval Vene valitsuse ajal oli talupoegadel võimalik kooliharidust omandada, see oli raske hiljemgi! Väga põhjalikult ja positiivselt käsitles mu uurimust Jüri Kivimäe oma retsensioonis Keele ja Kirjanduse 1980. a. juuninumbris. See oli väga vajalik, sest Nõukogude Eestis polnud mu teosed nähtavasti kättesaadavad. Korduvalt pidin kodumaiste järelepärijate tähelepanu juhtima sellele, et mu raamatud olid seal olemas, aga alati sain vastuse, et neid pole kartoteegis. Seepärast saatsin mõned eksemplarid eraviisiliselt ja need jõudsid ka kohale.

Pärast mu uurimuse trüki ilmumist avanes mul võimalus seda tutvustada ka Lõuna-Rootsi eestlastele, nimelt Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis kohaliku osakonna tavakohasel Tartu ülikooli aastapäeva tähistamisel Lundis 1977. a. detsembris. Seekord sain anda põhjalikuma ülevaate kui kolm aastat varem Stockholmis.

Tegime Vello Saloga veel teisigi plaane. Meil oli kavatsus välja anda Tartu jesuiitide

Juulis 1977 Kopenhaageni
Tivolis koos Laine ja
Heino Arrasega.

originaalsed aastaaruanded, samal kujul kui varem publitseeritud Possevino kirja, ja peale nende jesuiitide ordu keskarhiivis säilinud Tartu kolleegiumi lühiajaloo. See ei saanud aga teoks, sest Vello Salol oli palju muud tegemist. Vaimuliku seminari õppetöö, tema oma doktoritöö, Kanada üritustes kaasalöömine ja ajakirja Aja Kiri väljaandmine – kõik need nõudsid talt aega ja jõudu. Lisaks tuli veel uusi ideid, mida ta ellu viia tahtis. Hiljem läks tal korda publitseerida küüditatute nimekiri. Vello Salo on jäänud minu ellu kui initsiaator – tal on tähtis osa minu teadusliku karjääri rajamisel.⁷

Teadusalaseid kontakte ja Ameerika-reis

Mul olid head sidemed Lundi eestlastega. Jutt sobis eriti hästi kaasvõrokele Bernard Kangroga, kellel oli alati muhedaid mõttelende. Olin talle natuke abiks Taani ajaloo küsimustes, eriti kui ta hakkas kirjutama romaani Andreas Sunepojast, kus ta kasutas ka minu nime, nimelt fiktiivse käsikirja leidjana Taani Riigiarhiivist.⁸

Hea tihe side oli mul kirjandusloolase Her-

bert Saluga, kes oli väga suur ajaloohuviline ja kirjutas ka ajaloolisi romaane. Ta käis tihti peale Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus uurimas. Siis saime ajaloolisi üksikasju arutada. Tagasiteel võttis ta alati kaasa mõned väikesed veerandliitrilised pudelid “Kleine Reblausi”, mida õppisin minagi hindama. See on lahjemat sorti hästimaitsev kihisev valge vein. Eesti kirjandusloost leidis Salu palju huvitavaid seiku ja publitseeris neid vahetevahel oma esseekoogumikes.

Salu oli 1963.–1969. a. olnud lektor Turu ja ühtlasi dotsent Tampere ülikooli juures, aga tuli siis tagasi Lundi. Mulle paistis, et ta kartis Nõukogude agente ega pidanud Soomet endale kindlaks maaks. Salu oli andekas ja otsekohene mees, äge Nõukogude Liidu vastane. Varustasin teda üksikasjadega, mida ta sai kasutada oma romaanides ja esseedes, kas oli see siis mõni nimi reisialbumis, mõni väike pühendusluuletus või reisijate kirjeldus oma elamustest. Ta tegi ka mulle reklaami, kirjutades Eesti Päevalehes minu tööst Taani Riigiarhiivis.⁹ Kord lindistas ta “Ameerika Hääle” raadiosaadete jaoks pikema intervjuu,

⁷ Pärast Eesti taasvabanemist pöördus Vello Salo tagasi kodumaale, kus ta on andnud tõhusa panuse mõttelaadi mõjutamisel. Meie kontakt on taastunud, viimati sain talt head abi minu Tartu jesuiitide kolleegiumi ajaloo kavatsatud eestikeelse tõlke korregerimisel.

⁸ Bernard Kangro. Kuus päeva. Andreas Sunepoja pävaraamat ja pihtimused. Lund, 1980, lk. 8.

⁹ H. Salu. Vello Helki tööst Taani Riigiarhiivi juhatajana. – Eesti Päevaleht 23.11.1977, Stockholm.

mis jõudis eetri kaudu kodumaale ja mida juhtus kuulama koguni mu õde.

Kolmas kontakt oli Artur Taskaga, kes oli tõsine ja tubli eesti jurist ning samuti väga ajaloo- loost huvitatud. Ta oli aastaid kohaliku Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis osakonna esimees. 1973. a. korraldas ta sümposiumi Eesti Vabariigi ajaloo käsitlestest Nõukogude Eestis. Ta palus ka mind selles osaleda. Leidsin selleks sobiva teema: “Eesti avalikud tegelased pärast a. 1920 Nõukogude Eesti Entsüklopeedia 1–4 peegelduses”. Peale minu osalesid seal veel professor Evald Blumfeldt (“Valimised Vene ja Eesti Asutavatesse Kogudesse 1917 ja 1918”), ajaloolane Evald Uustalu (“Eesti uuem ajalugu Paul Vihalem’ a käsitluses”), *fil. cand.* Hain Rebas (“Eesti Vabadussõda ENSV 1950-ndate aastate ajaloolises kirjanduses”) ja *fil. lic.* Aleksander Loit (“Eesti Vabariigi aeg Nõukogude Liidu ajaloo üldkäsitlustes”).

Blumfeldt oli mu vana sõber ja hea tuttav. Uustalu oli olnud diplomaat, aga Rootsis spetsialiseerunud Eesti uuema ajaloo alale – ta kirjutas hästi ja teravalt. Noor ajaloolane Hain Rebas oli ka otsekohene mees, taibukate järelduste tegija. Aleksander Loiti tundsin põgusalt varemast ajast, kui ka tema Rootsi aega Eestis uuris – tal oli just valmimas doktoritöö selle kohta. Ta oli Uppsala ülikooli juures lektoriks. Stockholmis räägiti tema materialistlikust maailmavaatest, mis ilmnis ka sel sümposiumil. Ta rääkis asjalikult, aga mitte eriti kriitiliselt, nentis marksistlik-materialistlikku Nõukogude Eesti ajalookäsitlust.

Aleksander Loit jätkas oma ülikoolikarjääri, doktoreerus 1975. a. ja sai Uppsalas dotsendiks, sealt 1981. a. Stockholmi ülikooli Balti Keskuse juurde professoriks. Tollal olid paljud rootsi ajaloolased vasakpoolsed. Professorina soovis ta koostööd Kodu-Eesti ajaloolastega, kuigi tal tuli seda teha parteitruude kommunistidega. Ta oli üks neist vähestest, kes sai kasutada arhiivimaterjal Tartus. See tekitas vanade auväärt Eesti pagulasteadlaste hulgas meelehärm. Ta on aga tubli ajaloolane, eriti teravmeelsete vaatekohadega Eesti ajaloole Rootsi ajal.

Rootsis käisin üsna tihti ja mul olid head sidemed kolleegidega Rootsi Riigiarhiivist. Seal oli eraarhiivide osakonna eesotsas Ingemar Carlsson, otsekohene mees, ka Balti küsimustest huvitatud, aga ta oli oma sellealaste teadmiste poolest rootslaste tookordsel tasemel. Ametialaselt oli meil väga hea läbisaamine ja sõbralik vahekord. Nii olin temaga koos Põhjamaade arhiivide päeval Stockholmis 1974. a. Sealt

siirdusin edasi Uppsalasse Põhjamaade ajaloolaste kokkutulekule. Uppsalas olin juba varem käinud reisiabumeid uurimas ja tookord Aleksander Loidi pool õöbinud.

Tartu jesuiitide kolleegiumi ajaloo kirjutamisel sain kontakti Oleg Roslavleviga, kes oma kulu ja kirjadega andis välja poola- ja rootsiaegseid maaraamatuid ning nende abil koostas kaarte asustuse kohta. Ta oli elukutselt insener ja töötas harilikult eksootilistes maades. Kord käis ta mul Kopenhaagenis külas ja tellis koopiaid Saaremaa maaraamatutest. Siis ta seletas, et see töö on talle heaks vahelduseks jõudetundidel, mida tal mõnikord üsna palju on: maaraamatutega tegeldes ei minevat aeg kunagi igavaks. Ajavahemikul 1965–1973 andis ta välja seitse mahukat vihikut.

Eesti Üliõpilaste Seltsi juures on dr. Arthur Puksowi Fond, mis auhindab töid Eesti ajaloo kohta enne 1721. aastat. 1977. aastal oli minu Tartu kolleegiumi ajalugu koos Roslavlevi allikaväljaannetega loetud hindamisvääriks ja meile kummalegi määrati 3000 Kanada dollarit auhinnaks. See tuli üleandmisele EÜS-i aastapäeval 1978. a. aprillis. Kahjuks suri Roslavlev sama aasta jaanuaris, vaid 56 aastat vanusena. Seepärast olin tol aastal ainus Puksowi auhinna vastuvõtja.

Selle fondi žürii esimees oli tollal professor Gustav Ränk, kena Saaremaa mees, kellega mul oli sujuv isiklik ja teaduslik koostöö. Esindasin osaliselt Saaremaa ajalugu, kuna Taani Riigiarhiivist leidub materjale Taani ajast Saaremaal ajavahemikul 1559–1645. Etnoloogina oli ta eriti huvitatud mõisate inventaridest, eriti nende vara ja elamute kirjeldustest. Otsisin need andmed arhiivist välja ja lasin tema jaoks kopeerida.

Kui olin Puksowi auhinna kätte saanud, tahtsin läbi viia oma teist suurt plaani. 1975. a. oli meid külastanud koolivend Heino Arras oma abikaasa, tütre ja väimehega. Kaks aastat hiljem tuli meilt läbi Heino abikaasaga. Tahtsime nüüd teha neile vastuvisiidi ja samal ajal reisida ringi Ameerikas. Võtsin endale pikema puhkuse, tellisin lennupiletid ja leppisin kokku ühe reisiseltskonnaga, et me pärast nädalast külastust Heino pere juures liitume nendega New Yorgis, et siis teha reis läbi kogu USA, tagasi lennates Los Angelesest.

Lendasime juuni lõpul New Yorki ja sealt kohe edasi Rochesteri, kus me sõbrad Heino ja Laine meid vastu võtsid. Reis ise oli suur elamus, niihästi mulle kui ka Annemariele, aga eriti Unole, kes tollal oli 15-aastane. Meid sõidutati ringi Rochesteris, külastasime Kodaki vabrikut,

Kogu pere Torontos juulis 1978 koos Heino Arrasega (vasakul) ja Valdo Hommikuga (paremal).

kus Heino oli direktsiooni liige, ka teisi eestlasi naabruskonnas, eriti Laine vanemaid ja õde. Siis viisid Heino ja Laine meid Torontosse, kus külastasime vaatamisväärsusi ja nende tuttavate pool kohtasime minu algkoolivenda Valdo Hommikut, kellel paguluses nii hästi ei olnud vedanud, aga kes ikka püüdis head tuju säilitada. Siis sõitsime eestlaste kokkutulekule Seedriorgu, nägime ettekandeid ja nautisime eesti laule – kena pidu Kanada suveõhtu ja looduse taustal! Reis viis meid järgmisel päeval üle Niagara kose Buffalosse, kus elas Heino ja Laine tütar Karen, abielus Tomiga, kes oli ametis üliõpilaste ühiselamus *tutorina* (õpingute juhatajana). Oli just suvevaheaeg, saime ööbimiseks ühe ühiselamu toa, mille rikutus sisustus ootas väljavahetamist. Tom on itaalia päritolu ja kostitas meid enne lahkumist linna parimas itaalia restoranis.

Rochesteris puhkasime paar päeva ja siis algas sõit New Yorki. Heino ja Laine viisid meid reisigrupiga kokkulepitud kohale, Lexingtoni hotelli. Teel peatusime nende poja Alari ja minia Jane juures. Alar võttis Uno kaasa pesapalli võistlustele, kuna meie teised aia ujumisbasseini ääres lesisime, muljeid vahetasime ja vestlesime.

Teekond New Yorki kestis kaks päeva, ööbimisega autotee-äärses hotellis. New Yorki sõitsime läbi Haarlemi linnaosa, lukus autousteiga – ümbrus vastas tuntud-loetud kirjeldustele: räpane, määrdunud ja rüüstatud. Meie siht hotell paiknes paremas linnaosas, mitte

kaugel Broadwayst ja Empire State Buildingist. Seal oli juba kohal meie reisiseltskond, kus olid esindatud niihästi taanlased, rootslased kui ka norralased – meie reisijuhiks oli kena rootsi neiu. Tutvusime siinse elutempoga ja linna vaatamisväärsustega, enne kui reis läks edasi bussiga Pennsylvania kaudu Washingtoni. Seal viis lennuk meid New Orleansi, kust pärast paaripäevast peatumist lendasime edasi üle Dallase Tucsoni Arizonas. Seal oli ette nähtud paaripäevane peatus ühes rantšos, mis oli kohandatud turistide vastuvõtuks. Tegime seal ratsasõidu Arizona kõrbemaastikus, hiigeltaktuste vahel, külastasime Metsiku Lääne filmides nähtud kullisküläsid ja ka roheliste plastmurudega Tucsoni linna. Siin oli kliimaseade igal pool hädavajalik. See oli meil ühel ööl rikkis ja siis ei saanud me palavuse tõttu üldse magada. Edasine reis toimus bussiga. Järgmine sihtkoht oli võimas Grand Canyon, mida on raske kirjeldada, seda peab ise nägema. Seal viis buss meid jälle kõrbesse – kuulsasse Las Vegasesse, kus igas hotellis on mängupõrgu. Nii ka meie hotelli suures hallis, aga Uno ei tohtinud seal viibida, sest ta oli alla 21 aasta vana. Proovisime seal mõnda õnnemängu, aga ei saanud sellest kahju ega kasu.

Järgmisel päeval viis teekond meid üles mägedesse, hiigelpuudega rahvusparki, kus oli hea jahedus. Seal oli juba parem ööbida, aga meid hoiatati karude eest – me ei tohtinud öhtul pimeduses julgelt ringi hulkuda. Teel California poole peatusime Dead Valley's ja võimsa Hoo-

Tucsoni lähedal Arizona kõrbes koos Annemariiega (juuli 1978).

veri paisjõujaama juures. Meie sihiks oli seekord San Francisco. Siin oli temperatuur parajalt jahe ja võis jälle pintsaku väel ringi jalutada. Elasime sadama ja kalaturu ligidal, sõitsime üle Golden Gate'i, mille ülemine osa oli udu varjus. Nägime hülgeid nende saarel ja jalutasime järsult tõusvatel tänavatel. Paar päeva möödusid siin imeruttu. Siis tuli asuda teele lõppsihi poole – Los Angelesse. Esimene peatus oli Monterey, kus saime nautida selle linnakese erilist miljööd: kalasadam ja džassi-festivalide keskus. Edasi viis buss meid piki Vaikse ookeani rannikut, kuni tegime järgmise peatuse San Simeonis – miljonär Hearsti lossis (*Hearst Castle*), kuhu on Euroopast kokku veetud ehtsaid ehitusi ja originaalsisustusi. Eurooplasele mõjub see kõigest ehtsusest hoolimata imitatsioonina. Kõik need Euroopa kultuuri tähtmärgid on lahti kistud oma loomulikust keskkonnast ja veetud siia California mägede vahele.

Õöbisime ühes teeäärse hotellis. Pärast õhtueinet avanes meil võimalus visata Vaikse ookeani veepinnal lutsu ja koguda ilusaid siiruvirulisi kivisid mälestuseks. Järgmiseks peatuseks oli ookeaniaurik “Queen Mary”, mida ankrus Los Angelesse juures kasutati hotell-laevana. Sealt tegime väljasõidu Anaheim Disneylandi. See oli väga muljeterikas, aga ka väsitav külastus.

Meie viimaseks peatuseks USA-s oli üks hotell Hollywoodis. Selle naabruses oli kino, mille ees olid jäädvustatud kuulsate filmitähtede jalajäljed. Hollywoodi Boulevard'il olid kõnniteeplaadid filmitähtede nimedega. Ühe päeva veetsime filmiseltsi United Artist Corporation'i stuudios, kus meile demonstreeriti mitmesuguseid filmitrikke. Siin vändati omal ajal Charlie Chaplini filme. Nüüd olid moes õudusfilmid inimsööjate haide ja mitmesuguste koletistega, keda meil avanes võimalus lähemalt näha – olid päris ohutud inimekate loodud tehisevused. Käisin pärast koos Unoga meie lähedastes kinodes mõnda uuemat filmi vaatamas, kus just selliseid efekte kasutati. Tegime väljasõidu Beverly Hillsi, kus on paljude filmitähtede elamu ja nägime nii mõndagi neist esietendusele saabumas. Nad sõitsid harilikult autodega, mis olid tavalistest autodest poole pikemad ja kus oli nii baar kui ka televiisor.

Meil oli kolme nädala jooksul kogunenud palju muljeid. Tagasireis lükkus ühe päeva võrra edasi, sest lennukompanii oli andnud eksikombel meile piletid, mis kehtisid kauem. Kui meie reisikaaslased asusid tagasiteele, jäime lennukompanii kulul veel päevaks paigale (selle päeva eest saime veel hiljem hüvitust). Kasutasime juhust kontserdi külastamiseks suurel vabaõhuareenil – Hollywood Bowl'il.

Taani Riigiarhiivi personal mais 1977. Olin tollal riigiarhivaari pikaajalise haiguse ajal tema kohusetähta. Minust paremal riigiarhivaar Johan Hvidtfeldt, vasakul sõjaarhivaar Weigaard Jørgensen. Vasakul ääres esimeses reas teine minu sekretär Helene Rubow (Öpik), kolmas arhivaar Karen Marie Olsen.

Publik kogunes sinna juba vara, söödi väikeste lauakeste ääres õhtueinet. Kontsert algas tava-kohaselt rahvushümniga. Lennukitel oli keelatud kontserdiareenist üle lennata – prožektorid tähistasid selle asukohta.

Järgmisel päeval algas meie kojulend. Los Angelese Hollywoodi piirkonnas pole kollektiivseid liiklusvahendeid. Meid viis hotellist lennujaama üks vana logisev buss – erinevalt moodsatest, mida olime seni kasutanud. See oli ilma õhujahutusega, aga sõitis selle eest tulise kiirusega. Los Angelese–Kopenhaageni liini lennuk lendas piki rannikut põhja poole – saime nautida värvirikast päikeseloojangut Vaiksel ookeanil. Pärast vahemaandumist Seattle'is jätkus reis üle Põhjanaba, kus sattusime tormi meelevalda, mis suurt masinat tublisti raputas. Kopenhaagenis tuli meil kohaneda ajavahega – kaheksa tundi. Möödus mõni päev, enne kui taastus endine elurütm.

Olin unistanud sellest reisist karjapoisina ja ka hiljem koolipoisina Võru kinos käies. Vahepeal olid muud sündmused need unistused tagaplaanile tõrjunud. Ei olnud võimalust unistusteks teel Krivasoost Saksamaale ega ka hiljem tarkuseteel edasi pürgides – siis olid igapäevased probleemid esirinnas. Kui sain kindlamalt jalad

alla, asutasin perekonna, sain oma toa ja loa, siis kerkisid jälle need vanad soovid esile – hoopis reaalsemal kujul. Ma ei olnud ka üks, jagasime neid elamusi kolmekesi: Annemarie, Uno ja mina. Olen kirjeldanud seda reisi linnulennult. Üksikelamused koos üldmuljetega on sööbinud mälestuste varamusse.

Eriti sügava mulje jättis see reis Unole. Ise sain tema vanuses sellest ainult unistada, talle kujunes see tõeliseks. Pärast gümnaasiumi lõpetamist ja tehnikaülikooli astumist kordas ta seda reisi 1986. a., kauem ja efektiivsemalt kui meie 1978. a. Seekord reisis ta koos oma ülikoolikaaslasega. Nad peatusid algul Heino ja Laine juures, ostsid ära nende vana auto ja sõitsid sellega läbi kogu USA – lääne- ja põhja-osariikide kaudu, peatumisega Vancouveris Kanadas, siis piki läänerannikut alla Los Angelesse ja sealt lõunapoolsete osariikide kaudu tagasi idarannikule. Nad olid teel kaks kuud ning elasid läbi ja õppisid palju rohkem kui meie, eriti kohalike elanikega kohtumiste teel. Uno seekordsed elamused tugevdasid tema positiivset hoiakut USA suhtes – see rahvuste sulatusahi on olnud meile siin vanas Euroopas suureks toeks.

(järgneb)